DIVERTISMENTUL URBAN ÎN VECHIUL REGAT. CÂTEVA CONSIDERAŢII

Dr.VIOREL GHEORGHE*

Progresul înregistrat de lumea românească extracarpatică la mijlocul şi sfârşitul secolului al XIX-lea nu este foarte uşor de cuantificat. Diferenţele dintre România anului 1914 faţă de cea de la 1900 sau 1877 erau imense. Finalul secolului al XIX-lea aduce cu sine o majoră schimbare de mentalitate, o modernizare a societăţii şi a economiei. Este o perioadă extrem de interesantă, cu schimbări rapide, care s-au petrecut în decursul unei singure generaţii. Toate aceste transformări fac ca universul românilor sau cel puţin al multora dintre ei să treacă de la regionalism la europenism.

Acest progres poate fi perceput şi ca o sumă de schimbări în viaţa particulară a fiecărui om. Aspiraţiile, pretenţiile, devin altele, în raport direct cu evoluţia societăţii şi a economiei ţării. Imaginea pe care o au românii despre ei înşişi cunoaşte o evoluţie, pe care puţini ar reuşi să o prevadă. Cu o ambiţie ,poate niciodată aşa de mare şi de o asemenea manifestare, românii Vechiului Regat încearcă o nouă definire a ţării, dar şi a lor ca persoane.[1]

Un indice al dezvoltării societăţii şi economiei este şi acela al timpului liber de care dispunea fiecare persoană, dar mai ales al modului în care acesta era folosit.

Acest indicator poate fi cel mai edificator, dacă este surprins în lumea urbană, acolo unde transformările se petrec în mare viteză, unde mobilitatea populaţiei este mare, unde schimbările de mentalitate şi chiar de avere au o altă semnificaţie decât în lumea extrem de conservatoare a satului.

Greutăţi erau destule în România de dinainte de 1914. Viaţa era pentru unii, poate cei mai mulţi, neagră şi mizeră, în timp ce pentru alţii era veselă şi

---

* profesor istorie, Liceul cu Program Sportiv ”Iolanda Balas-Soter” Buzău

1. Pentru modernizarea Vechiului regat, vezi printre altele: Gh. Platon, V. Rusu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iaşi, 1993; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, Bucureşti, 1984; Ion Bulei, *Atunci când veacul se năştea*, Bucureşti, 1900; Idem, *La modernization chez les roumains aux IXI-e siecle. Revolution et evolution. Quelques considerations* ***în*** *Nouvelle estudes d'histoire*, 1900;Gh. Platon, *România la sfârşitul secolului al XIX-lea. Observaşii privind specificul dezvoltării* **în** *Stat. Societate. Naţiune. Interpretări istorice,* Cluj-Napoca, 1982

fermecătoare, dar toţi ştiau să se bucure de aceasta, măcar pentru câteva clipe. Totuşi, timpul liber nu avea aceeaşi măsură pentru toţi. Pentru cei plini de bani, se încadra în limitele plictisului, în timp ce pentru bieţii sărmani din mahalale, era egal doar cu sărbătorile oficiale şi religioase de peste an. Evident, erau şi alţii ce îşi puteau permite ceva mai multe clipe de tihnă plăcută şi aceştia veneau din lumea funcţionarilor, a slujbaşilor mărunţi, a ofiţerilor, cameristelor sau a micilor negustori. Nu prea mulţi faţă de marea masă a nevoiaşilor ce umpleau oraşele.

În mod firesc, ca orice stat civilizat din lume şi România îşi avea propriile sărbători oficiale. La 24 ianuarie se aniversa Unirea Principatelor, la 11 februarie „ Revoluţia de la 1866 ”, la 14 martie, proclamarea Regatului în 1881, la 7 aprilie ziua naşterii Regelui Carol I (1839), la 8 aprilie, proclamarea plebiscitului pentru alegerea lui Carol I ca domn al României, la 24 aprilie, ziua numelui Reginei Elisabeta, la 10 mai, suirea pe tron a lui Carol I, Proclamarea Independenţei României şi încoronarea ca rege,iar la 28 noiembrie, luarea Plevnei.[2]

Este bine de observat că aceste Sărbători Naţionale erau legate de Dinastie şi de clasa politică, de momente de glorie de la 1848 şi 1859, dar şi de rememorarea vitejiei colective de la 1877.

Principala Sărbătoare Naţională rămânea însă cea de la 10 mai, aniversată cu mare fast în fiecare an.

Pe lângă aceste sărbători, erau şi cele religioase, nu puţine la număr. Foarte importante, pentru toţi erau însă Paştele şi Crăciunul.

Numai că timpul liber nu se rezuma doar la aceste sărbători oficiale sau religioase, indiferent de plăcerea sau de bucuria pe care le aduceau. Indiscutabil ele reprezentau o părticică semnificativă din viaţa unui om, care nu ţinea cont de valorile pe care le împărtăşea sau de averea pe care o poseda.

Timpul liber devine, în principal în lumea urbană, un spaţiu cu structură şi viaţă proprie, influenţat de mentalităţile epocii sau chiar de vechi obiceiuri cu rădăcini nedefinite.

În oraşele Vechiului Regat, cei care se bucurau cel mai mult de timpul liber, erau elevii, atât cei de gimnaziu cât şi cei de liceu. Cea mai elocventă expresie a bucuriei cu care era întâmpinată orice activitate extraşcolară era reprezentată de „ strigătele şi chilomanul (pe care-l făceau)… când ieşeau copii în recreaţie”. [3]

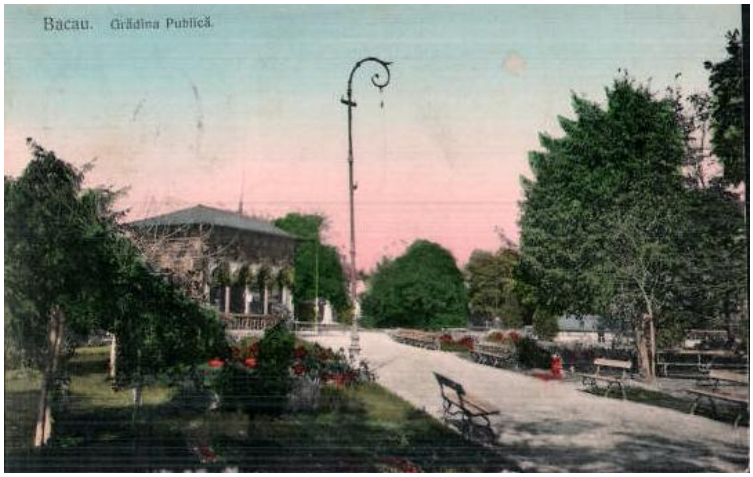
Orice moment de pauză devine o aventură. Prin şcolile bucureştene iarna în recreaţii era la modă jocul zis al „ peniţelor ”.Din primăvară se trecea la „ bile ”, la arşice, praştie, şotron, ţurcă şi minge.[4] Sportul colectiv cel mai popular, mai

[2]. Emanoil Elefterescu, *Cartea neamului*, Văleni de Munte, 1912, p. 21
[3]. Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, ediţie îngrijită de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 2000, p. 22
[4]. *Ibidem,* p. 25

ales în licee, era oina. Finala se desfăşura în fiecare an în parcul „ Carol ” cu mare fast, fiind de fapt o mare sărbătoare pentru Bucureşti.

Pentru elevii din oraşe, timpul liber putea fi petrecut în mod diferit. Plimbările prin parcurile şi grădinile urbei erau printre cele mai gustate. Pentru protipendada bucureşteană, aceste plimbări aveau chiar şi un ritual. Tinerii din această lume „escortaţi ” de guvernante, se plimbau în fiecare zi între 14 şi 15,30 pe bulevardul Academiei. Niciodată traseul nu includea bulevardul Elisabeta sau Cişmigiul şi niciodată plimbarea nu se termina mai devreme de 10 – 12 ture.[5]

Nu trebuia să fi bogat sau din elita urbei pentru a te putea bucura de o plimbare în parc. În copilăria lor, Grigore Antipa şi Nicu Leon, în Botoşaniul natal, se recreau în grădina lui Vârnav, locul unde s-a ridicat în 1890 prima statuie din ţară a lui Eminescu, la numai un an după moarte. Era o grădină imensă, o adevărată pădure, iar în mijloc avea un foişor din scânduri, unde cânta fanfara militară.[6]

O imagine aproape identică se regăsea în Parcul „ Aurora ”, grădina publică a Dorohoiului de dinaintea Marelui Război. Mai ales sâmbătă seara, parcul era plin de lume şi se organizau de liceeni şi de studenţi adevărate chermeze, care se terminau cu alegerea reginei balului.[7]

Pentru un student aflat la Iaşi, umplerea timpului liber nu era deloc o operaţiune dificilă. Teatru, muzeu, pinacotecă, librărie şi anticariate, toate te îmbiau să le treci pragul. Dacă banii nu-ţi ajungeau, puteai să iei bilete la galerie, chiar dacă nu vedeai decât creştetul actorilor satisfacţiile estetice compensau această lipsă.[8]

Atunci când se putea, o evadare din lumea oraşului putea fi o aventură. Delavrancea, student fiind, aflat pe Valea Prahovei la Breaza, nota: „ Sunt mai liniştit în mijlocul muscelelor. În loc de uruitul străzilor (…) nu aud decât zuruitul şipotelor”. [9]

Duminica, Teatul Naţional din Iaşi era neîncăpător. În vechea sală din Copou, Grigore Antipa şi Nicu Leon au putut vedea, în timpul studenţiei lor, jucând mari actori precum Ernesto Rossi în „ Hamlet” şi „ Macbeth ”, Sara

---

[5]. Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri,* Ediţie şi postfaţă de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1991, vol. I, p. 63

[6]. Ştefan Negrea, *Pe urmele lui Grigore Antipa*, Bucureşti, 1990, p. 33

[7]. Mircea Handoca, *Pe urmele lui Al. O. Teodoreanu – Păstorel*, Bucureşti, 1989, p. 9

[8]. Ştefan Negrea, *op. cit.*, p.57

[9]. Barbu Delavrancea, *Opere*, vol. IX., Bucureşti, 1974, p. 342

Berhardt în „Dama cu camelii ” sau pe Eliza Conti în piese româneşti.[10] În schimb, elev fiind la Liceul Internat, Al. O. Teodoreanu – Păstorel, găsea mai mare bucurie în spectacolele date în turneu de trupa lui Constantin Tănase. Acesta putea fi admirat în „ Mache Somnambulul ”sau „Ţivila de la Hotel Ghidale”.[11]

Parcurile şi grădinile oraşelor erau locuri ideale pentru scurte evadări din cotidian. În Bucureşti, un mic concurent al „ Şoselei ” era „ Cişmigiul ”, un paradis al servitorimii. Doar iarna el devenea zona de întâlnire al tinerilor din înalta societate, care dimineaţa patinau pe lacul îngheţat. După – amiaza era rezervată băieţilor de liceu şi slugilor.[12] Erau zile însă când pe lacul îngheţat al Cişmigiului, înalta societate organiza curse de patinaj, care începeau de regulă la 2 după – amiaza şi erau acompaniate de două muzici militare. Comitetul de întrecere era format din oameni influenţi precum Iancu Lahovari, M. Şuţu sau Emil Costinescu. Printre arbitrii se numărau Grigore Cerchez, N. Cuţarida, I. Ghica. În general erau patru tipuri de curse: de mică iuţeală, cea a figurilor – cea mai interesantă, vânătoarea drapelului şi ultima, cursa de fond.[13]

Vara, mai ales duminica, Cişmigiul era luat cu asalt de micii funcţionari, de soldaţi în permisie, de servitori veniţi din toate mahalalele oraşului, de doici cu copii şi cu sute de perechi de îndrăgostiţi.[14] La „ Buturugă ” se vindea bere, limonadă gazoasă şi ţuică, fiind locul preferat de întâlnire al soldaţilor aflaţi în permisie şi al „ high-life ”- ului servitorimii.[15]

Culmea luxului în Cişmigiu era plimbarea cu barca, dar erau puţini cei ce-şi puteau permite. Cei mai mulţi stăteau la mal şi admirau lebedele albe care pluteau maiestuos.[16]

Cişmigiul a cunoscut şi momente de mare tensiune, cum a fost zborul cu aerostatul din 1866 al acrobatei Leona Dore. Ea s-a agăţat cu dinţii de un lanţ prins de un trapez, care la rândul său era legat de nacela balonului. A urcat astfel cam 1 km în înălţime, după care s-a căţărat în nacelă, spre marea spaimă a celor

---

[10]. Ștefan Negrea, *op. cit.,* p. 57
[11]. Mircea Handoca, *op. cit.,* p. 32
[12]. Constantin Argrtoianu, *op. cit.,* p. 131
[13]. Constantin Bacalbaşa*, Bucureştii de altădată*, Ediţie îngrijită de Aristiţia şi Tiberiu Avramescu, Bucureşti, 1993, p. 153-154
[14]. Henri Stahl, *Bucureştii ce se duc*, Bucureşti, 1935, p. 55-58
[15]. *Ibidem,* p. 60
[16]. *Ibidem,* p. 64

ce priveau. Balonul cu îndrăzneaţa acrobată a aterizat cu bine la marginea oraşului.[17]

Pentru Florence K. Berger, grădina Cişmigiu era „unul din puţinele colţuri ale oraşului în care se vede crescând iarba, ca un zâmbet în faţa naturii… Aici poţi să hoinăreşti la voia întâmplării, fără să fi deranjat de mulţimea plicticoasă a unor pierde- vară care se plimbă cu birja”.[18] Tot în Cişmigiu mai poţi vedea alături de cerşetori orbi şi schilozi, „ plutoane de recruţi care făceau instrucţie, ofiţeri eleganţi ca scoşi din cutie alături de doamne fermecătoare şi în mulţimea de gură-cască, numeroşi politicieni care mergeau grav şi discutau chestiuni internaţionale presante ”.[19]

J. W. Ozonne nota că ziua de 1 mai era sărbătorită în Cişmigiu, după acelaşi tipic, ca în toate marile oraşe. Cu noaptea în cap, bucureştenii veneau aici pentru a-şi lua ceaşca de cafea, ascultând la tarafurile ce cântau de zor.[20] Tot de 1 mai, dar şi de Paşti sau de Sfântul Gheorghe, bucureştenii petreceau la grădina Bordeiului, lipită de vechiul Herăstrău. În aceste zile de sărbătoare, lumea venea în grupuri şi alegea un loc pe iarbă, mai la umbră, unde se întindeau şervete sau ziare. Bărbaţii plecau apoi după aprovizionare.

După ce stăteau la mai multe cozi pentru a cumpăra mititei, cârnaţi prăjiţi, pâine şi caşcaval se întorceau la grupul lor. Se discuta, de multe ori aprins, iar lăutarii cântau de zor. La apusul soarelui, lumea se retrăgea, uneori şi cu câte un taraf de lăutari după ei.[21]

O altă grădină preferată de bucureşteni era „ Raşca ”.[22] Aflat în vizită la Bucureşti, Iosif Vulcan era dus de prieteni să petreacă într-o seară aici. Lumina lămpilor forma tricolorul, iar grădina se scălda într-o adevărată feerie. La mese se găseau mulţi oameni, iar doamnele îşi etalau toaletele. O fanfară militară şi un taraf delectau publicul. Pentru cineva aflat pentru prima dată în Bucureşti, au apărut imediat şi diferite nuanţe „ observai că petrecerea românilor de aice se deosebeşte mult de petrecerile noastre de dincolo de Carpaţi. Noi ne petrecem mai zgomotos”.[23]

---

[17]. Mircea Constantinescu, *Cum îndemult Bucureştii petreceau*, Bucureşti, 1977, p. 55
[18]. *Prin Ţările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea,* Antologie, traducere, studiu introductiv și note de Simona Vărzaru, Bucureşti, 1984, p. 154
[19]. *Ibidem,* p. 155
[20]. *Ibidem,* p. 161
[21]. Constantin Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 135
[22]. *Ibidem,* p. 136
[23]. Iosif Vulcan, *Însemnări de călătorie*, Ediţie îngrijită şi note de Lucian Drîmba, Bucureşti, 1994, p. 115

Cunoscute şi frecventate erau şi grădinile „la Constantin”, „Gogel”, devenită „Blanduzia” şi „Alcaraz” în spatele Pasajului Român. Pentru cei mai înstăriţi erau şi grădinile „Vila regală”, „Avredic” şi „Sans souci”.[24]

În general vara, când căldura topea Bucureştiul, mai toţi cei cu dare de mână plecau. Cei care rămâneau îşi făceau veacul la „Capşa” sau la Şosea. Pentru cei lipsiţi de venituri, nu erau prea multe alternative, de la o baie rece în Dâmboviţa sau la „Tir”, la una caldă la băile lui Mitraszeruschi şi mai târziu a lui Cindbey.[25]

La „Tir”, gălăgia era maximă, agomeraţia era maximă, agitaţia era maximă. Nu aveai loc pentru a-ţi pune cearceaful, nu aveai loc la cabină să te dezbraci, nu aveai loc în bazine, atât de multă lume era vara aici să scape de căldura toridă a oraşului.

Locul magic al Bucureştiului rămâne însă „Şoseaua”, unde mergeau atât cei bogaţi cât şi cei săraci, atunci când, „high-life”-ul se trata pe la Vichi, Karlsbad, Aix-les-Bains sau cine ştie pe unde. „Şoseaua Kiseleff este un fel de Bois de Boulogne a României”, exclama Rene Poillot şi nota în continuare „femeile etalează aici toalete şi echipaje extrem de luxoase. Duminica şi în zilele de sărbătoare, toată lumea vine la Şosea, făcând circulaţia de-a drepul imposibilă”.[26]

Atracţia dată de şosea era magnifică. De fapt în acei ani, ea nu era altceva decât o alee cu tei, construită din ordinul generalului rus Kiseleff, în anii Regulamentului Organic.[27] Drumul era pavat cu piatră măruntă, pe care treceau indiferente tot felul de căruţe, birje sau caleşti. Luxul unora dinre echipaje era orbitor, astfel că Ulysse de Marsilloc nota că „aici se văd adesea echipaje care n-ar părea nepotrivite nici în Bois de Boulogne”.[28]

Aflată în partea de nord a Bucureştiului, în acele vremuri Şoseaua Kiseleff avea, începând cu Piaţa Victoriei spre Băneasa, două rânduri şi două grădiniţe pe

---

[24]. Constantin Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 135
[25]. Mircea Constantinescu, *op. cit.*, p. 191
[26]. *Prin Ţările Române*…, p. 198
[27]. Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 132. Create în anii Regulamentului Organic, Şoseaua şi grădina Kiseleff au fost o adevărată mândrie pentru bucureşteni. Capitala Ţării Româneşti se alinia astfel unei tendinţe europene. Pentru detalii despre înfiinţarea acestora , vezi printre altele: N. D. Popescu, *Istoricul înfiinţării şoselei şi grădinei Kiseleff din Bucureşti,* în „ Revista pentru istorie, arheologie şi filozofie ”, No. XV, 1914; T. Evolceanu, *Principiile pentru sistemarizarea Capitalei, cuprinse în legiuirile ce însoţesc Regulamentul Organic al Ţării Româneşti,* în „Arhitectura ”, No. 3. 1954; Dan Berindei, *Dezvoltarea urbanistică şi edilitară a oraşului Bucureşti în perioada regulamentară şi în anii Unirii (1831-1862)* în „ Studii.Revistă de Istorie. ”, an XII, No. 5, 1959, Florin Georgescu, *Probleme de urbanism şi sistematizare în Bucureşti în anii 1831-1848*, în „ Materiale de istorie şi muzeografie ”, vol. IV, 1966; Nicolae Lascu, *Epoca regulamentară şi urbanismul. Câteva observaţii generale,* în „ Historia Urbana.” , Tomul II, No. 2, 1994
[28]. *Prin Ţările Române*…, p. 138

ambele laturi.[29] La capătul Şoselei, după cum arăta de Marsillac se afla o fântână arteziană, cu un bazin de piatră. În stânga şi în dreapta acesteia se găseau peluze şi alei cu tei. Tot din capătul Şoselei, în dimineţile senine se puteau admira Munţii Carpaţi, arăta J. W. Ozonne.[30]

Cu mult înainte de 1900, cum treceai de bariera Mogoşoaiei (Piaţa Victoriei), în stânga era o casă mare şi cu boltă la parter cunoscută sub numele de „ Cişmeaua Mavrogheni ”. Mai înainte, în partea dreaptă era un turn cu moară de vânt şi un drumeag care ducea spre alt loc preferat de bucureşteni, pădurea Băneasa.[31]

„Şoseaua” îşi avea şicul ei. Cei cu stare nu se plimbau aici decât cu trăsura condusă de muscali sau cu echipaj propriu. Prima parte de la Piaţa Victoriei, până la primul Rond, era doar introducerea. Abia de aici începea cavalcada, Rondul al doilea era cotit la trap şi încă o cavalcadă spre primul Rond,

unde trăsura se oprea şi urmau comentarii, bârfe, şuşoteli între elegantale doamne şi admiratorii lor.[32]

Orice femeie care se respecta, bineînţeles cele care aveau o anumită stare şi poziţie socială, trebuiau să meargă o dată pe zi la Şosea. În timpul verii, acest lucru trebuia să se întâmple după-amiaza, iar iarna, înainte de masă.[33] Un adevărat spectacol al toaletelor din catifea, satin şi atlas se revărsa pe toate aleile. În luna iunie, Şoseaua era plină de nenumăratele şi variatele atelaje care circulau pe două sau chiar pe trei rânduri. O mare atracţie erau şi cele câteva chioşcuri de vară, construite la capătul Şoselei şi înconjurate de câteva grădini răcoroase unde se refugiau îndrăgostiţii. În timpul iernii, locul caleştilor, birjelor sau al trăsurilor era luat de sănii.[34]

Şoseaua nu era doar a protipendadei, ci şi a omului de rând sau chiar a provincialului. Când vara toropea oraşul, aceştia erau cei care acaparau oraşul. Calea Victoriei şi Şoseaua erau pline de provinciali, îmbrăcaţi după o modă deja trecută, veniţi în vizită la Bucureşti. În schimb, localnicii, din cauza căldurii şi a prafului, fugeau care încotro.[35]

Tramvaiele veneau la Şosea din două direcţii. Unul sosea dintre Piaţa Matache prin strada Buzeşti, în timp ce al doilea venea de la Universitate prin

---

[29]. Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 136
[30]. *Prin Ţările Române…*, p. 157
[31]. *Ibidem*, p. 139
[32]. Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 136
[33]. *Prin Ţările Române…*, p. 138
[34]. *Ibidem*, p. 158
[35]. Henri Stahl, *op. cit.*, p. 36

bulevardul Colţei. Pentru a ajunge la „Bufet”, cei cu mai puţină stare o luau pe strada Jianu, care era plină de gropi, desfundată, cu praf gros, în comparaţie cu drumul îngrijit al protipendadei.[36] Mai întotdeauna arhipline, tramvaiele abia urcau panta din spatele actualului Muzeu al Geologiei şi după ce ocoleau grădina Sfânta Elisabeta, ajungeau la capătul liniei.[37]

De la cel de-al doilea rond spre Băneasa, mai erau trei alei, numite: „Aleea Călăreţilor”, „Aleea Biciclistelor” şi „Aleea Pedeştrilor”. Cei mai agitaţi erau bicicliştii, care alergau de zor spre Băneasa şi spre Tei, cu biciclete închiriate sau de lux şi cu echipamente de ultim răcnet precum pantaloni albi de dril, tricou de flanelă şi mai târziu după 1900, şapcă de automobilist. De fapt, tot după 1900, automobilele au început să ia locul echipajelor de lux de la Şosea.[38]

Mulţi dintre cei care veneau , în primul rând cei cu buzunarul gol, se îngrămădeau, cu mare luptă pe lângă chioşcul cu fanfară militară de lângă „Bufet”, pentru a privi sau pentru a asculta muzica.

Pe lângă Rondul Întâi, dar mai târziu, după 1900, era un italian ce avea un fonograf, montat pe un cărucior şi prevăzut cu o cutie cu geamuri şi care servea, contra cost, audiţii muzicale copiilor, servitoarelor şi funcţionarilor. Tot în această zonă se găsea şi un bulgar, cofetar ambulant ce vindea bragă, limonadă, rahat, covrigi şi turtă dulce.[39]

Modernizarea Bucureştiului nu a ocolit nici Şoseaua. Aleea echipajelor a fost iniţial macadamată şi apoi pavată cu piatră cubică.[40] Aleile pietonilor în zilele călduroase ale verii erau udate din cinci în cinci minute pentru a nu stârni praful. Iluminatul public a fost şi el instalat pe marginea aleilor.[41]

---

[36]. *Ibidem,* p. 37
[37]. *Ibidem,* p.40
[38]. *Ibidem,* p. 42 şi 43
[39]. *Ibidem,* p. 46
[40]. *Ibidem,* p. 47

Mult gustată de „high-life”-ul bucureştean era prima vânătoare de „piper-hunt”care avea loc în Duminica Floriilor. Era o petrecere atât sportivă cât şi mondenă, în care un jucător plecat înaintea tuturor era căutat de urmăritori. Printe cei mai implicaţi în acest joc era Alexandru Marghiloman. De altfel, acest „Tânăr furios” al Bucureştiului nu a ezitat nici atunci când a fost vorba să joace într-o piesă, împreună cu alţi amatori pe scena Teatrului Naţional.[42]

Lumea românească nu se limita doar la fanteziile bucureştenilor. Erau şi alte locuri, pline de pitoresc, care atrăgeau oamenii.Aşa era Constanţa. Chiar de la intrare, îşi dezvăluia farmecul. Vechi case turceşti cu balcoane zidite şi ferestre zăbrelite ascundeau curţi virane pline cu grămezi de piatră şi resturi de coloane şi blocuri rămase din vechime .Numărul imens de câini vagabonzi dădeau oraşului un aer oriental veritabil. Mirosurile de seu prăjit, de mâncăruri grase, precum pilaful cu căpăţână de oaie, completau puternic această imagine.[43]

După acest peisaj exotic venea adevărata surpriză, un oraş nou, cu clădiri mari, europene, cu multă iluminaţie, plin de forfota portului şi de strigătele căruţaşilor. Constanţa devenea vara un loc de întâlnire pentru toată lumea. Veneau oameni din tot Regatul, mulţi de dincolo de Carpaţi. Printre cei care vizitează Constanţa, atras de mirajul acesteia era şi Iosif Vulcan. Sosit pentru prima dată aici la 1898, poate observa progresul făcut de oraş în ultimii douăzeci de ani. În acest sens, el nota: „ Ceea ce priveşte oraşul, de când e sub stăpânire română, a făcut mare progres. Acesta se manifestă atât în exterior, cât şi în privinţa organizaţiei sale. Capitala judeţului cu acelaşi nume, oraşul are o mulţime de clădiri nouă, reclamate de trebuinţele administrative, culturale şi militare. Case particulare de toată frumuseţea şi oteluri elegante. Un bulevard admirabil şi câteva străzi destul de curăţele… O plimbare pe bulevardul Elisabeta este tot ce mai frumos se poate închipui”.[44]

Partea mondenă a vieţii la Constanţa era reprezentată de plimbarea pe bulevard. Aceasta avea loc seara, după ce se răcorea, iar briza sărată îşi făcea simţită prezenţa. Atunci bulevardul şi străzile din jur erau pline de grupuri formate din femei şi copii sau de bărbaţi ce discutau aprins.[45]

O altă atracţie era Cazinoul. Primăria oraşului avea grijă să angajeze din timp, pentru lunile iulie şi august, cele mai vestite orchestre din Regat. De obicei, acestea cântau pe terasa Cazinoului, după-amiaza între 17 şi 19 şi apoi seara de la ora 20 până la miezul nopţii. Cele două terase ale vechiului cazinou din lemn deveneau seara extrem de aglomerate. Acesta aşezat pe piloni puternici a

---

[41]. Constantin Argetoianu, *op. cit*., p. 131
[42]. Constantin Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 159
[43]. Ioan Adam, *Constanţa pitorească,* Bucureşti, f.a., p.28
[44]. Iosif Vulcan, *op.cit.,* p. 303-304
[45]. *Ibidem*, p.46

adăpostit în salonul său o mulţime de baluri şi petreceri, nu numai printre cei mari dar şi pentru cei fără stare.[46]

Lunile mai şi septembrie erau preferate pentru cursele de cai de pe hipodromul de la Anadalchioi, aflat lângă Constanţa. Aceste curse erau mult gustate, mai ales de vizitatorii străini şi aveau ca scop dezvoltarea rasei de cai dobrogeni. Atracţia pentru aceste curse era atât de mare încât a fost nevoie de organizarea unor trenuri speciale care să-i aducă pe cei dornici să vadă competiţia hipică.[47]

Hipodromul era destul de primitiv şi avea o pistă circulară şi un mic pavilion elegant pentru cei cu dare de mână. Clădirile oieriei şi hergheliei statului erau în imediata apropiere.[48] Cursele începeau la 3 după-amiaza, când alergau căruţele, apoi caii dobrogeni, călăriţi de copii de 12-13 ani şi la urmă cursa călăraşilor, unde concurau soldaţii de la această armă. Între curse, pentru ca lumea să nu se plictisească, cânta fanfara militară.[49]

Principala destinaţie prin ţară pentru a scăpa de căldura Bucureştiului, chiar şi pentru o zi, era Sinaia. După ce aici şi-a stabilit reşedinţa de vară Carol I, toată lumea bună a început să fecventeze noul loc. După inaugurarea liniei de cale ferată, drumul a devenit extrem de lesnicios. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Angelo di Gubernatis nota că Sinaia „ este de un pitoresc încântător, chiar de la prima vedere; peisajul este verde şi proaspăt, aerul curat şi sănătos, un colţ de Elveţie ideală”.[50] Câţiva ani mai devreme, Robert Scheffer găsea Sinaia „un oraş modern de vilegiatură”, care „îşi împrăştie vilele, hotelurile, de-a lungul şoselei, fie prin pajiştile înclinate, fie la liziera pădurilor aplecate deasupra acoperişurilor”.[51]

Şi Regina Maria a fost impresionată de Sinaia, când a venit aici prima dată. „Sinaia e într-adevăr un loc frumos, acum m-am obişnuit cu frumuseţea ei, dar atunci când am văzut-o pentru întâia oară mă izbi întru-câtva ca o revelaţie după urâţenia îmbîcsită şi prăfuită a Bucureştilor; fu pentru mine o încântare, o mântuire şi o desfătare ”.[52]

Sinaia devine un fel de Versailles românesc. Cei cu bani au început să-şi ridice vile în apropierea Peleşului. Apar apoi marile hoteluri: Palace, Regal,

---

[46]. *Ibidem,* p. 52-53
[47]. *Ibidem,* p. 171
[48]. *Ibidem,* p. 173
[49]. *Ibidem,*p. 176
[50]. *Prin Ţările Române*…, p.187
[51]. Robert Scheffer*, Orient regal. Cinci ani la Curtea României*, Bucureşti, 1997, p.23
[52]. Maria, Regina României, *Povestea vieţii mele*, vol.II, Iaşi, 1991, p.46

Ungarth, Caraiman. În fiecare sîmbătă erau organizate baluri, se cântau romanţe la modă, iar pentru cei mai simandicoşi cânta şi o orchestră simfonică.[53]

Printre puţinii care nu suportau Sinaia în special şi muntele în general era I.L.Caragiale. Legat de viaţa citadină a capitalei, marele dramaturg greu putea fi convins să meargă la Sinaia. Atunci când venea, îşi lăsa familia şi pleca la Bucureşti, reîntorcându-se seara.[54] De altfel, Caragiale nu avea deloc o imagine plăcută despre Sinaia: „nu se poate compara mai nimerit decât cu un stomac; o încăpere mai mult sau mai puţin largă, având două deschizători destul de strâmte”.[55]

În general, viaţa la Sinaia nu era deloc neplăcută. Baluri, recepţii, dineuri, plimbări în grădina palatului sau în împrejurimi, serate literare, toate gravitau în jurul familiei regale. Dar după cum scria Radu D. Rosetti, Sinaia era doar „locul de predilecţie al boierilor, în care mocofanii nu erau admişi decât cel mult douăzeci şi patru de ore să dea o raită prin faţa castelului şi să mănânce la umbră de brad”.[56]

Chiar şi pentru 24 de ore, lumea venea la Sinaia pentru a petrece câteva momente de linişte. Cel mai simplu era să foloseşti trenul, iar C.F.R.-ul oferea trenuri de plăcere, de sâmbătă până luni, în ajunul marilor sărbători şi până a doua zi după. Trenurile plecau din Gara de Nord spre Valea Prahovei, Valea Oltului şi Constanţa. De regulă, tarifele acestora erau mult mai mici decât la cursele obişnuite. De la Bucureşti la Sinaia se plătea în mod obişnuit la trenul personal, 18,60 lei la clasa I, 13,50 lei la clasa a II-a şi 9,40 lei la clasa a III-a, toate fiind dus-întors. La trenurile de plăcere, pe aceeaşi rută, călătorii plăteau 12,40 lei la clasa I, 9 lei la clasa a II-a şi 6,20 lei la clasa a III-a .[57]

Pentru cei care stăteau mai mult, Sinaia era chiar un loc de plecare spre alte drumeţii. Odată cu dezvoltarea tehnică, plimbările celor înstăriţi devin altfel. Titu Maiorescu era în 1912 primul ministru al României. Cum din mai până în noiembrie Sinaia devenea a doua capitală a ţării, el trebuia să vină aici. Între alte activităţi oficiale, şedinţe de guvern, audienţe la Rege şi multe altele, mai reuşea să aibă şi puţin timp liber. De exemplu, la 1 septembrie 1912, pleacă cu automobilul la Buşteni să dejuneze la baronul Fasciotti. La 8 septembrie, pleacă

---

[53]. Ion Bulei, *Atunci când veacul se năştea*, Bucureşti, 1990, p. 363
[54]. *Ibidem,* p. 364
[55]. Şerban Cioculescu, *Viaţa lui I. L. Caragiale.Carageliana*, Bucureşti, 1977, p. 384
[56]. Apud Ion Bulei, *op. cit.*, p. 364
[57]. *Almanahul ilustrat al ziarului „ Adevărul* ”, Bucureşti, 1915, p. 30

tot cu automobilul la Dârste pentru dejun la Al. Beldiman.[58] Aşa îşi petrecea un prim ministru timpul liber în două zile absolut normale. Fast, eleganţă, lume din înalta societate. Pentru sărmanul care abia îşi duce zilele, aceasta era o viaţă ca-n poveşti. Cu toate acestea şi mahalalele oraşului îşi avea viaţa lor. Liderii acestora erau băcanii şi bărbierii. Bărbierii aveau saloane unde sâmbăta seară sau dumineca dimineaţă te spălai pe cap. Tot aici puteai să-ţi scoţi măselele care-ţi pricinuiau dureri sau puteai urma un tratament cu ventuze simple sau „sacrificate" sau chiar cu lipitori, toate fiind o probă de îndemânare din partea bărbierului „subchirurg".

Cel mai important şi bogat, adevăratul şef al mahalalei, era însă cârciumarul. Erau atât de puternici, că nu prea se sinchiseau nici de politie. Aproape obligatoriu,toate cârciumile din suburbii erau insalubre şi neigienice şi

tot în mod obligatoriu, dar aceasta mai târziu, aveau un gramofon, iar în faţa uşii, cuptorul făcut din cărămidă şi pământ galben, unde se făceau la grătar mititeii.[59]

Pentru ca această imagine dezolantă să fie completă, mai trebuie spus că în permanenţă, în cârciumi plutea un fum gros de ţigară. Fumatul, obicei occidental, a fost introdus în Ţările Române prin filieră otomană. Chiar şi atunci când românii au intrat în contact nemijlocit cu lumea occidentală, vechea tradiţie a fost păstrată. Tutunul a intrat în consum şi în cultură în Ţările Române la finele secolului al XVIII-lea,iar denumirile pentru plantă sau obiceiurile de fumat sunt turceşti.[60]

Din occident a venit tabacul şi prizatul. Ţigarea de foi şi ţigareta se pare că au fost aduse de ruşi sau poloni, deşi denumirea este din franceză, care la rândul său a luat-o din spaniolă. Încă din 1872 se fabricau la Bucureşti ţigări de foi numai că românii nu au fost atraşi de fumul tare şi aspru al acestora.[61]

Tutunul în oraşele româneşti a devenit pentru tot mai mulţi un accesoriu necesar în petrecerea timpului liber. În majoritatea situaţiilor, bărbaţii erau amatori de tutun. La noi, femeile abia după 1850 s-au apucat de fumat şi atunci doar cele din familiile înstărite de la oraş. Femeile de la ţară au rezistat tentaţiei, fiind o mare ruşine să fie văzute fumând.[62]

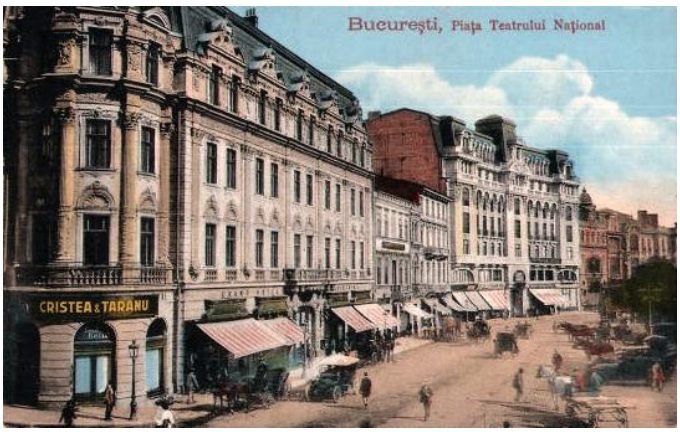
Pentru lumea sărmană din Bucureşti, Târgul Moşilor era o adevărată evadare din cotidian. Amplasat în sud-estul Bucureştiului de atunci, „Moşii" se

---

[58]. Titu Maiorescu, *România, Războaiele Balcanice şi Cadrilaterul*, Ediţie de Stelian Neagoe, Bucureşti, 1995,p.11 şi 13
[59]. Henri Stahl, *op.cit.*, p. 97
[60]. Petre E. Mihăilescu, *Tutunul în trecutul Ţării Româneşti şi al lumii întregi*, Bucureşti, 1931, p.65
[61]. *Ibidem*, p. 72 şi 76
[62]. *Ibidem,* p. 124

deschideau la începutul lunii iunie şi după cum scria J. W. Ozonne: „nimeni nu lipseşte de la această manifestare naţională, cum poate fi numită pe drept cuvânt”.[63] Pregătirile începeau cu cel puţin o săptămână înainte de deschiderea târgului. Se montau barăci, se aduceau tarabe, se ridicau corturi, iar vagoanele cu marfă veneau în fiecare zi. Uneori deschiderea Târgului se făcea cu mult fast, în prezenţa oficialităţilor sau chiar a regelui Carol I.

„Moşii” se întindeau de la capătul de atunci al liniei de tramvai No. 1 până la bariera Căii Moşilor, Piaţa Obor de astăzi. Târgul era un adevărat ocean de tarăbi care vindeau turtă dulce, gogoşi rumenite, plăcinte şi zaharicale. La acestea se adaugau gheretele de tir, barăcile circarilor, grămezi de străchini, smălţuite şi nesmălţuite. Bineînţeles, nu puteau lipsi restauantele care te îmbiau cu fripturi şi băutură pusă la gheaţă.[64]

După cum remarcă J. W. Ozonne, „nelipsite de la Moşi sunt turtele dulci şi baloanele, asemănătoare celor de la magazinul Luvru din Paris”.[65]

Târgul „Moşilor”, un bâlci cu aer atât oriental cât şi occidental, era o pată de culoare pentru Bucureştiul acelor vremuri. Aici, bogat sau sărac, îţi puteai găsi o modalitate de petrecere a timpului liber. Distracţia era pentru toate buzunarele.

La mare preţ erau spectacolele de circ, iar cele mai căutate erau cele ale circului „Sidoli”. De fapt, circul era frecventat asiduu, atât de „lumea bună”, cât şi de oameni simpli. Bucureştiul devenise un punct important pe harta europeană a spectacolelor de circ. Mari vedete solicitau angajamente mai ales la circul „Sidoli”, cel mai important din ţară. Renumitele sale spectacole au început de prin 1888.[66]

Stagiunea de iarnă, care era cea mai importantă, începea la 25 decembrie, a doua zi de Crăciun, după ce se terminau turneele din ţară şi Europa. Cortul se înălţa în piaţa din strada Poliţiei.[67] Mai târziu, în preajma primului război mondial, spectacolele nu se mai dădeau în cort, circul având propria clădire din lemn, în acelaşi loc, strada Poliţiei.[68]

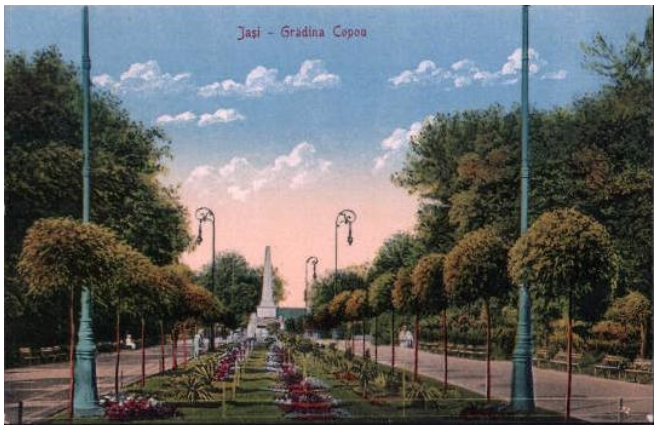
Circul „Sidoli” a adus bucureştenilor multe noutăţi şi chiar premiere. În decembrie 1888 a fost văzut elefantul Blondin, care mergea pe bicicletă. La începutul lui 1889, spaniolul Lecursan apare împreună cu trei tauri de Adaluzia, iar clovnul şi dresorul de animale mici Jean Clermont prezenta diferite spectacole

---

[63]. *Prin Ţările Române…,* p. 161
[64]. Constantin C. Giurescu, *op. cit.,* p. 39
[65]. *Prin Ţările Române…,* p. 161
[66]. I. C. Butnaru, *Călătorie în lumea circului*, Bucureşti, 1967, p. 78
[67]. *Ibidem,* p. 70
[68]. Constantin C. Giurescu, op. cit., p. 40

originale. Pentru prima dată în România, la 23 ianuarie 1889, la Circul „Sidoli" a avut loc o prezentare de modă[69] care s-a bucurat de mare succes. O altă premieră a realizat acest circ la 19 februarie 1889, când a deschis carnavalul pe gheaţă, unde apăreau 200 de persoane, călăreţi, balerine, patinatori, sănii trase de cai.[70] Celelalte premiere erau erau specifice lumii circului. Aşa au fost de-a lungul anilor, spectacolele numite „Poşta Română", „Indienii Piei Roşii", „Cowboy americani".[71]

Uneori au fost şi spectacole de binefacere. De exemplu, la 29 martie 1905 pentru ajutarea ţăranilor care treceau prin mari lipsuri, s-a ţinut un spectacol extraordinar.[72]

Pentru înalta societate sau „high-life", după cum scria în cronicile sale mondene Mişu Văcărescu zis Claymoor, în „L'Independence Roumanie", timpul liber era petrecut la sindrofii, vizite, plimbările la „Şosea", evadările la Constanţa sau Sinaia la care se adăugau cele în străinătate, vizionarea spectacolelor de teatru şi circ şi bineînţeles balurile. Acestea se ţineau atât în case particulare, cât şi la Curte. Balurile oficiale date de familia regală aveau loc la 1 ianuarie şi 1 februarie. În fiecare duminică, familia Suţu organiza câte un mare bal. Alte familii care ţineau baluri erau Ştirbei, Bibescu, Cantacuzino, Văcărescu, general Manu, Marghiloman.[73] La mare căutare, imediat după războiul de independenţă, era şi balul ţinut de doamna Oteteleşteanu. În acea epocă, acest bal şi cel al familiei Suţu erau cele mai şic şi în consecinţă cele mai căutate.[74] Alte două baluri „şic" ale Bucureştiului din acele vremuri şi care agitau înalta societate erau cel de la Jokey–Club şi balul Obolului. Primul era frumos şi spectaculos, în timp ce al doilea era unul de binefacere. Tot bal de binefacere era şi cel al Presei.[75]

Aceste baluri îşi aveau dichisul lor. În acele vremuri, un bal era format din două mari părţi „cotilion" şi „supeu". Ora de începere era între 10 şi 10,30 seara şi se termina la 7 sau 8 dimineaţa. Balurile se deschideau de regulă cu un cadril de onoare, iar conducător de cotilion nu era oricine, cei mai apreciaţi fiind

---

[69]. I. C. Butnaru, *op. cit.*, p. 82
[70]. *Ibidem*, p. 87
[71]. *Ibidem*
[72]. Vezi „ *Universul* " din 29 martie 1905
[73]. Constantin Argetoianu, *op. cit.,* p.110; Pentru modul de organizare al balurilor românilor bucovineni, dar şi al altor divertismente, vezi detalii la Constantin Şerban, *Divertismente cultural-artistice orăşeneşti în Bucovina sub stăpânirea austriacă în secolul al XIX-lea,* în H. U. , tomul V, 1997, No. 2
[74]. Constantin Bacalbaşa, *op. cit.,* p. 90
[75]. Constantin Argetoianu, *op. cit*., p.117

Alexandru Marghiloman, Costică Miclescu, Nicu şi Gogu Cerchez.[76] Până pe la 1 noaptea se dansa polcă, polcmazurcă, cadril sau se valsa. După ora 1 era servit supeul.[77]

Cu o singură excepţie, Carol I şi Elisabeta nu au participat la nici un bal particular. Excepţia s-a numit un bal dat în 1884 de Ion Marghiloman.[78] Împingând datoria sa până la limita perfecţiunii, Regele nu a acceptat nici o invitaţie pentru a nu strica echilibrul politic al dinastiei. Totul pentru el era o problemă politică şi oricine trebuia analizat pe îndelete, pentru a nu se crea în societate impresia că se acordă mai multă atenţie unora în defavoarea altora.[79]

Datorită progresului tehnic şi posibilităţile divertismentului se amplifică. Apar noi oportunităţi şi noi tipuri de spectacole. O nouă invenţie, la care românii au contribuit în mod decisiv, avionul, era folosit şi în spectacolele aeriene. Lumea se îmbulzea să vadă la lucru această nouă minune. Printre primii din lume care au putut vedea spectacole aviatice au fost bucureştenii. În toamna anului 1909, locuitorii Capitalei au asistat prima dată la o ascensiune cu aeroplanul. La numai două luni şi jumătate, după ce a traversat Canalul Mânecii, marele pilot francez Louis Bleriot venea la Bucureşti împreună cu avionul său pentru un zbor demonstrativ. Acest lucru era programat pe 14 octombrie 1909, într-o zi de miercuri. Datorită vremii frumoase şi atraşi de ineditul spectacol, mii de oameni s-au îndreptat spre Hipodromul de la Băneasa. „Şoseaua" era plină de lume, şcolile şi magazinele fuseseră închise, toată lumea mergea la acest eveniment unic. Din cauza unor probleme tehnice, zborul a fost amânat pentru 18 octombrie, când peste 40.000 de oameni au fost prezenţi.[80]

După numai un an, bucureştenii au putut vedea un altfel de spectacol aerian. Nu mai erau piloţi şi avioane străine, ci piloţi şi avioane româneşti. La 29 august 1910 a zburat la Chitila Aurel Vlaicu, prinţul C. V. Bibescu şi Michel Molla. Un mare eveniment a fost însă pe 17 octombrie 1910. În organizarea Ministerului de Război şi sub patronajul principelui Ferdinand a avut loc „Marele

---

[76]. *Ibidem,* p. 112
[77]. *Ibidem,* p. 111
[78]. Sabina Cantacuzino, *Amintiri din viaţa familiei Brătianu*, ediţie îngrijită, introducere note de dr. Elisabeta Simion, vol. I, Bucureşti, 1993, p. 141. În 1884, regele Carol I, în pofida obiceiului său, a fost la un bal dat de Ion Marghiloman, un puternic slujitor al dinastiei. Patru ani mai târziu, regele a avut motive să se felicite pentru acest gest. Ion Marghiloman şi fiul său, Alexandru, viitor premier al României, au destrămat conspiraţiile antidinastice ale ministrului rus la Bucureşti, Hitrow. Pentru detalii, vezi Alexandru Gaiţă, *Alexandru Margiloman, apărător al Coroanei şi Dinastiei române* în „ Carnet literar ", an III, no. 8, 1999, p. 8-9
[79]. Maria, Regina României, *op. cit.,* p. 18
[80]. Corneliu C. Ionescu*, Poetul înălţimilor. Aviator Mircea Zorileanu*, Bucureşti, 1983, p. 22

Meeting de Aviaţiune" în care a fost prezentat avionul inventat şi pilotat de Aurel Vlaicu. Spectacolul, ca şi în cazul zborului lui Bleriot s-a desfăşurat tot pe hipodromul Băneasa. Pregătirea a fost una de detaliu. Cei din provincie care au dorit să asiste au primit o reducere de 50 % la biletele de tren. O mulţime imensă a participat la acest zbor absolut superb al lui Aurel Vlaicu, care l-a consacrat pe marele inventator.[81]

Nu se poate spune că lumea urbană românească nu dispunea de timp liber. Uneori, chiar de prea mult timp liber, după cum au remarcat unii străini veniţi în România. Încă de la 1846, Adolphe Joanne scria „Românii se dau în vânt după distracţii, dar le place în egală măsură şi să lenevească. Când nu se odihnesc, îşi împart timpul între plimbări,spectacole, sindrofii, vizite şi jocuri de cărţi".[82] După 32 de ani, J. W. Ozonne remarca „Burghezul român e unul dintre cei mai veseli oameni. Viaţa lui e un şir neîntrerupt de vizite, flirturi şi distracţii".[83] În plin proces de modernizare, românii nu au uitat să-şi petreacă timpul liber într-un mod divers, în funcţie de posibilităţi sau în funcţie de moda timpului. Erau totuşi nişte oameni care ştiau să se bucure de viaţă, în ciuda numeroaselor dificultăţi pe care le întâmpinau.

Pentru cei bogaţi, posibilităţile erau mult mai diverse. Baluri, călătorii, jocuri de cărţi, vizionarea spectacolelor de teatru, operă, circ, sindrofii, recepţii oficiale, toate le erau permise. Bucureştiul de dinainte de 1914 era un amestec ciudat de oameni cu nume mari şi de oameni cu bani care se completau în mod fericit.

Încă înainte de 1914, Vechiul Regat nu era doar un spaţiu economic sau politic, nu era doar locul favorit de muncă al arhitecţilor sau edililor. A fost şi un spaţiu al bucuriei, al spectacolului. Fără oraş, aceste divertismente poate ar fi fost altfel. Este suficient să vedem cum îşi foloseau oamenii timpul liber în mediul rural, comparativ cu oraşul.

Deşi poate părea excentric, totuşi, modul în care oamenii îşi organizau timpul liber, spune mult despre societatea şi economia respectivă. Referindu-ne la drumul parcurs de Vechiul Regat în general şi de oraşele acestuia în special în perioada cuprinsă de Războiul de Independenţă şi de Marele Război, putem spune că şi petrecerea timpului liber, divertismentul urban, reflectă modernizarea, înnoirea şi occidentalizarea lumii româneşti. Şi poate creează o imagine a

[81]. Aurelia Baciu, Petre Baciu, *Pe urmele lui Aurel Vlaicu,* Bucureşti, 1991. p. 84-85
[82]. *Prin Ţările Române…,* p. 115
[83]. *Ibidem,* p. 158

României, puţin diferită de aceea a politicienilor. Sau după cum o caracteriza Mihai Manoilescu: „Bună, blândă şi îngăduitoare România de altă dată”.[84]

[84]. Mihai Manoilescu, *Memorii*, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Valeriu Dinu, Vol.I, Bucureşti, 1993, p. 24